

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Факультет соціальної та психологічної освіти

Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

Випускна кваліфікаційна робота

освітній ступінь (бакалавр)

на тему:

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Виконала:

Студентка III курсу, Р33 групи,
денної форми навчання,
спеціальності 231 «Соціальна робота»

Шкарупа Аліна Володимирівна.

Керівник: к.пед.н., доц. Полехіна В.М.

Рецензент: доктор філософії., доц. Моргай Л.А.

Умань – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ЯК НАУКОВА І ПРАКТИЧНА ПРОБЛЕМА В СОЦІАЛЬНІЙ ГАЛУЗІ	
1.1. Поняття і сутність девіації як об'єкта соціальної роботи .	
1.2. Напрями та принципи вирішення проблем девіантної поведінки	
1.3 Характеристика діяльності фахівців різних соціальних інституцій з профілактики девіантних проявів	
РОЗДІЛ 2 ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ .	
2.1. Характеристика діяльності соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою	
2.2. Рекомендації для соціального працівника щодо профілактики девіантних проявів у поведінці.	
ВИСНОВКИ.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Актуальність теми зумовлено необхідністю розуміння позиції, ролі та напрямку соціальної роботи щодо процесу профілактики девіантної поведінки серед дітей та підлітків

Соціальна девіація - це схильність індивіда або соціальної групи відхилятися від загальноприйнятого, середнього і типового курсу у своєму стані, розвитку та поведінці.

Соціальні відхилення зазвичай стають серйознішими під час кризи. Ця проблема привертає особливу увагу, коли вона стосується великих груп населення.

Сьогодні девіантність набуває нових форм і видів у зв'язку зі складністю та суперечливістю сучасного суспільного розвитку.

Сучасна ситуація в українському суспільстві характеризується, так би мовити, стрімкою ескалацією девіантності та супроводжується низкою тривожних ознак і тенденцій. Соціально-економічна, політична, національна та духовна криза в країні виводить значну частину населення за рамки цивілізованого існування. У результаті посилюється матеріальне і духовне зубожіння населення, що викликає різні види девіантної поведінки в суспільстві.

Регулювання (а в деяких випадках і управління) девіантних процесів від самого початку було однією з найважливіших сфер суспільного життя і діяльності держави.

Погіршення соціальних умов призводить до збільшення кількості дітей, які живуть у вкрай важких соціальних умовах. Із загальної чисельності населення України понад 15% становлять діти віком до 15 років. Серед них 5% становлять діти з малозабезпечених сімей, діти з проблемами фізичного та психічного розвитку, діти з девіантною поведінкою. Близько 25%

девіантної поведінки неповнолітніх зумовлено так званими прикордонними (прикордонними між нормою і патологією) нервово-психічними розладами, включно з неврозами, невротикоподібними реакціями та аномаліями особистості, в тому числі акцентуаціями. Саме тому останніми роками попередження девіантної поведінки дітей є однією із складових соціальної політики держави у сфері дитинства, що засвідчують положення Законів України «Про охорону дитинства» [1], «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [2], «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [3], Державної соціальної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2021 року [4] та ін.

Причини девіантної поведінки дітей настільки різноманітні, що складно виділити одну головну і провідну з них. У більшості випадків провокуючими факторами виступає цілий комплекс проблем, як біологічної природи, так фізіологічного і психічного плану. Специфіка оточення, в якому росте і розвивається дитина, також грає важливу роль у можливому прояві девіантних форм поведінки дітей.

За останні роки в соціальній педагогіці здійснено низку досліджень з проблеми протиправної поведінки неповнолітніх, зокрема: профілактична робота з важковиховуваними дитиними (Л. Линник) [], соціально-педагогічне забезпечення ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням (В. Лютий) [], корекція девіантної поведінки дітей у позашкільних навчальних закладах (Т. Окушко) [9], профілактика девіантної поведінки (В. Оржеховська, Т. Федорченко [10], Л. Вольнова [11] та ін.) [12].

Життя вимагає використання та застосування інноваційних систем роботи з різними видами типів девіацій, а також традиційних, найважливішою з яких є соціальна робота, що стала сталим соціальним інститутом у сучасних умовах.

Потреба в соціальній роботі та її глибоке розуміння суспільством об'єктивно зростає. Соціальна робота пов'язана з найрізноманітнішими суб'єктами й об'єктами - людьми з різними інтересами, потребами, соціальним статусом, фізичним і психічним станом - і від самого початку є надто складною для повного розуміння без глибокого філософського осмислення її природи, ролі й, у деяких випадках, функції як способу регулювання девіацій і впливу. Вона являє собою соціальне явище.

Для розв'язання соціально значущої проблеми ефективного використання соціальної роботи з дітьми з девіантною поведінкою необхідно розробити соціально-філософське розуміння взаємозв'язку і взаємовпливу соціальної роботи та девіантності. Проблему девіантності широко вивчали філософи, юристи, соціологи, психологи і педагоги, але єдиного розуміння того, що таке девіантна поведінка, не існує.

Сьогодні питання про взаємозв'язок соціальної роботи та девіантності стає дедалі гострішим і важливішим для розуміння й обґрунтування пріоритетних напрямів і принципів практики професії соціальної роботи.

Мета дослідження полягає в теоретичному осмисленні взаємозв'язку соціальної роботи і девіантних проявів, формулюванні принципів, основних напрямків і шляхів здійснення соціальної роботи з дітьми з девіантною поведінкою як основи теорії соціальної роботи.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати сучасний стан проблеми та уточнити зміст основних понять дослідження.
2. Аналіз сутності, типів і форм девіації як об'єкта соціальної роботи.
3. Проаналізувати досвід профілактичної роботи девіантної поведінки з дітьми та молоддю.

Об'єкт дослідження: девіантна поведінка дітей як сучасна соціальна проблема.

Предмет дослідження: підготовка студентів до соціальної роботи з дітьми з девіантною поведінкою у педагогічних закладах вищої освіти.

Методи дослідження: теоретичні (системний, порівняльний аналіз теоретичного матеріалу, узагальнення), обсерваційні (включене спостереження); загальнонаукові методи: відбір літературних та інших джерел за темою дослідження, аналіз та обґрунтування соціально-педагогічної роботи, як наукової проблеми.

Теоретичне значення полягає у аналізі наукових джерел, присвячених вивченню проблеми роботи соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою, уточненні змісту понять «девіантна поведінка», «соціально-педагогічна діяльність з дітьми з девіантною поведінкою», вивченні сучасного стану проблеми, а також системи заходів, які спрямовані на підвищення підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з дітьми девіантною поведінкою.

Практичне значення полягає у розробці систему підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з дітьми девіантною поведінкою.

Апробація результатів дослідження: Основні положення і результати досліджень оприлюднено на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (15 жовтня 2020 р.).

Публікації автора за темою дослідження: Основний зміст дослідження відображено у публікаціях.

Полехіна В. М., Шкарупа А. Соціальна профілактика девіантної поведінки серед дітей та підлітків «Проблеми та перспективи соціальної роботи та психології в умовах війни»: матеріали II-ої Всеукраїнської

студентської науково-практичної онлайнконференції (Умань, 2 березня 2023 рік) / ред. кол.: Коляда Н.М., Кравченко О.О., Албул І.В., Матрос О.О., Лисенко А. О. – Умань: УДПУ, 2023. – 195 с. С 66-68

Структура та обсяг випускної кваліфікаційної роботи: Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (найменування) та чотирьох додатків. Загальний обсяг роботи становить сторінка, з них сторінок основного тексту. Робота містить 2 таблицю та 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1 ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ЯК НАУКОВА І ПРАКТИЧНА ПРОБЛЕМА В СОЦІАЛЬНІЙ ГАЛУЗІ

1.1 Поняття і сутність девіації як об'єкту соціальної роботи

Девіантна поведінка - це загальна тенденція індивіда або соціальної групи відхилятися від загальноприйнятого, середнього й типового перебігу у своєму стані, розвитку та поведінці.

Загострення девіантної поведінки в суспільстві зазвичай відбувається в кризові періоди. Особлива увага цій проблемі приділяється тоді, коли вона зачіпає великі групи населення в широких масштабах.

Сьогодні девіантна поведінка набуває нових форм і видів у зв'язку зі складністю та суперечливістю сучасного суспільного розвитку.

Сучасна ситуація в українському суспільстві характеризується, так би мовити, різким погіршенням девіантності та супроводжується низкою тривожних ознак і тенденцій. Соціально-економічна, політична, національна та духовна криза в Україні підштовхнула більшу частину населення до меж цивілізованого існування. Це призвело до матеріальних і духовних злиднів серед населення, що призводить до різних видів девіантної поведінки в суспільстві.

Впродовж всієї історії людства проблеми усунення небажаних для суспільства форм людської життєдіяльності не втрачали своєї актуальності. Проблеми добра і зла, норми і патології привертали увагу ще великих грецьких філософів (Сократ, Платон, Арістотель) [5], причини їх виникнення розглядали мислителі Середньовіччя (Августин Блаженний, Фома Аквінський), представники Нового часу (Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо), німецької класичної філософії (І. Кант) [6]. Однак тільки в 50–60 роки ХХ століття з'явилися необхідні передумови для цілісного осмислення процесів девіації.

За останні роки в соціальній педагогіці здійснено низку досліджень з проблеми протиправної поведінки неповнолітніх, зокрема: профілактична робота з важковиховуваними дітьми (Л. Линник) [7], соціально-педагогічне забезпечення ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням (В. Лютий) [8], корекція девіантної поведінки дітей у позашкільних навчальних закладах (Т. Окушко) [9], профілактика девіантної поведінки (В. Оржеховська, Т. Федорченко [10], Л. Вольнова [11] та ін.) [12].

На жаль, у науковій літературі ще не склалося загальноприйнятого розуміння і визначення девіантності. Здебільшого воно подається лише як форма негативної поведінки, що йде врозріз з прийнятими в суспільстві правовими і моральними нормами.

У медичному світі під девіантною особистістю розуміють аномальну людину, яка явно значно відхилилася від нормального фізичного, психічного і соціального розвитку. Згідно з цією точкою зору, люди з випереджальним або затримкою розвитку та інваліди визнаються девіантними. Однак важливо підкреслити, що девіантний не обов'язково означає погану людину. Багато девіантних людей мають власні компенсаторні можливості, що дають їм змогу стати незалежними, повноцінними членами суспільства. Медичний підхід визначає девіантну поведінку людини як систему поведінки або індивідуальний вчинок, що йде всупереч прийнятим нормам суспільства і проявляється у вигляді дисбалансу психічних процесів, дезадаптації, порушення процесів самореалізації або уникнення морального й естетичного контролю над власною поведінкою [11].

Девіантна поведінка у психологічній літературі трактується неоднозначно. Це, по-перше, вчинки, дії людини, які не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам. При цьому норми у даному визначенні поняття досить широке. Це можуть бути норми права, культури, моралі чи навіть психічного здоров'я

тощо. В цьому значенні девіантна поведінка може виступати об'єктом чи предметом досліджень у рамках вікової психології, психіатрії та педагогіки [13].

По-друге, девіантну поведінку трактують як таке соціальне явище, котре виражається у масових формах людської діяльності, що не відповідають нормам даного суспільства. У цьому значенні девіантна поведінка, передусім, стає предметом та об'єктом досліджень соціологів та соціальних психологів [14].

У психології девіантна поведінка – це відхилення від прийнятих в даному конкретно-історичному суспільстві норм міжособистісних взаємин: дій, вчинків, висловлювань, що здійснюються в рамках психічного здоров'я [15]. Девіант, відповідно до даного підходу, свідомо чи неусвідомлено прагне зруйнувати власну самоцінність, позбавити себе унікальності, не дозволити собі реалізувати наявні задатки.

На жаль, на сьогодні не існує єдиної класифікації видів девіантної поведінки. Виходячи із різних критеріїв та підстав, різні автори виділяють різні види девіантної поведінки. Зокрема, враховуючи механізми виникнення поведінкових відхилень та особливості взаємодії людини із реальністю, виділяють злочинну (кримінальну), делінквентну («дозлочинну»), аморальну поведінку. Також можна виділити такі види девіантної поведінки, як асоціальна (аморальний, деструктивний, політичний злочин), делінквентна (кримінальна), паранормальна поведінка. Окрім цього, вчені виділяють і інші види девіантної поведінки, а саме злочинність, проституцію, алкоголізм, вживання наркотиків, самогубство тощо [16].

Девіантна поведінка (поведінка з відхиленнями) – це поведінка людини, що не відповідає прийнятим у суспільстві нормам і рольовим очікуванням [19].

Девіація включає такі компоненти: 1) девіант як носій девіантної поведінки; 2) соціальна норма або соціальне очікування, що є критерієм оцінки поведінки як девіантної; 3) соціальна група (у тому числі й суспільство в цілому), що реагує на дану девіантну поведінку [17].

Визначити межі девіантної поведінки часто буває непросто. Зміни в суспільстві призводять до змін у нормах, які, своєю чергою, призводять до змін у типах поведінкових відхилень. Так, на соціальному рівні девіантна поведінка - це одна з можливих форм взаємовідносин суспільства й особистості, стійка поведінка людини, що відхиляється від найважливіших соціальних норм, завдає реальної шкоди суспільству або особистості та передбачає соціальну дезадаптацію.

На індивідуальному рівні девіантна поведінка проявляється як соціальна позиція людини, у вигляді відхиленого стилю або способу життя. Вона призводить до появи школи реальності для самої людини та людей, які її оточують, до конфліктів між девіантною особистістю та соціальним оточенням і соціальної дезадаптації особистості [18].

У соціальній науці розуміння девіантності поведінки ґрунтується на ідеї соціальної небезпеки або безпеки поведінки людини.

Таким чином, девіантна поведінка - це поведінка, що є потенційно небезпечною для суспільства і для індивіда. Сюди належать відхилення окремих людей, неформальних груп (наприклад, банд), громадських організацій і традиційних соціальних груп (наприклад, жінок-алкоголічок). Воно також включає багато форм соціальних відхилень, такі як злочинність, пияцтво (алкоголізм), наркоманія, самогубство, бродяжництво, проституція, хуліганство, утриманство, корупція, бюрократія, тероризм, расизм, геноцид і деструктивні культури [21].

Педагогічний підхід до девіантної поведінки полягає в розумінні того, що дитина взаємодіє з мікросоціумом, унаслідок чого середовище

неадекватно враховує особливості особистості дитини, що гальмує її розвиток і соціалізацію, проявляючись у вигляді поведінкового бунту проти встановлених моральних і правових соціальних норм [22].

Девіантність школярів може мати характер як шкільної дезадаптації, так і соціальної дезадаптації. Структура шкільної дезадаптації включає такі поведінкові відхилення, як гіперактивна поведінка, недисциплінованість (запізнення, недотримання шкільних правил, прогули), агресивна поведінка, опозиційна поведінка, паління, хуліганство, крадіжки та брехня, а також такі прояви, як академічна неуспішність, руйнація стосунків з однолітками та емоційні порушення [23].

Загальнонауковий підхід до класифікації поведінкових відхилень дає можливість виокремити такі види і характеристики девіацій:

- за характером: психічні, фізичні, соціальні (культурні), економічні порушення і ін.;

- за ступенем девіації: первинні (будь-які форми ненормативної поведінки) та вторинні (виникають у результаті свідомого чи неусвідомлюваного прагнення девіанта діяти відповідно до того «ярлика», яким оточуючі відмітили його поведінку, що мала місце раніше);

- за масштабом девіацій: масові (як от, алкоголізм), групові (поведінка спортивних уболівальників чи музичних фанатів), індивідуальні або ізольовані (нарцисизм, порушення потягів – kleptomania тощо);

- за суб'єктом девіацій: відхилення окремих осіб (жінка-алкоголік, суїцидент), офіційних структур, неформальних і умовних соціальних груп (анонімні алкоголіки, фанати, неформали і ін.);

- за тривалістю відхилень: тимчасові (епізодичні, наприклад, під впливом групи) і тривалі (константні);

– за динамікою девіацій: стійкі, коли проявляється лише один вид асоціальної поведінки (наркоманія, дромоманія тощо); нестійкі, коли відзначається схильність до проявів різних видів девіантної поведінки (алкоголізм з агресією до ближніх тощо);

– за рівнем організованості девіацій: стихійні, що виникають під впливом емоційного стану індивіда чи збігу зовнішніх обставин (агресія, спроби самогубства тощо); сплановані, що мають характер регламентованості та чіткої спрямованості (як от, стан комп'ютерної залежності, зловживання алкоголем);

– за типом порушеної норми і значенням наслідків: негативні девіації – соціально не схвалювані, потенційно деструктивно небезпечні для розвитку суспільства та особи (наркоманія, суїцид, вбивство, бродяжництво, тероризм, геноцид і ін.); позитивні девіації – це соціально схвалювані, тобто сприяючі прогресу, суспільному розвитку і особистісному зростанню (нестандартність і прогресивність у політичній чи економічній діяльності; відкриття в науковій сфері тощо);

– за спрямованістю на себе та інших: експансивні – вторгнення у сфери життя і діяльності оточуючих, здійснення щодо них різних форм фізичного, психічного та сексуального насильства; неекспансивні – індивід своєю поведінкою не зачіпає інтересів інших, однак шкодить собі (наприклад, нервова анорексія); егоїстичні – спрямовані на отримання задоволення чи особистого зиску (сексуальні девіації, зловживання психоактивними речовинами); альтруїстичні – спрямовані на інтереси інших, нерідко поєднуються з схильністю до самопожертви (суїцидальна поведінка людини, що здійснюється заради близьких чи божества, якому поклоняється, або «заради всього людства»);

– за рівнем усвідомленості та критичності поведінки: усвідомлені девіації, коли людина усвідомлює, що її вчинки суперечать певним нормам,

може переживати з цього приводу негативні емоції, бажає змінити свою поведінку; неусвідомлені девіації, як правило, притаманні людям з психічними розладами, які переконані, що їхня поведінка носить адекватний характер. □ за рівнем структурованості девіацій: структуровані (організовані) – це групова форма поведінки, в межах якої чітко розподілені ролі всіх її учасників (сектанство); для неструктурованих девіацій характерна відсутність ієрархічних взаємостосунків, регламентація вчинків [24–26]. Психологічна класифікація поведінкових девіацій зазвичай базується на таких критеріях: тип порушеної норми, наслідки поведінки та шкода, яку вона завдає, особливості особистісного стилю поведінки, - психологічна мета поведінки та її мотивація [23].

Відповідно до вищезазначених критеріїв можна виокремити такі групи девіантної поведінки: аморальна (антисоціальна, зовнішньо деструктивна, маргінальна, погранична) поведінка, делінквентна (антисоціальна, витіснявальна деструктивна, протиправна) поведінка, саморуйнівна (гетеросоціальна, саморуйнівна) поведінка.

Освітня девіація визначається насамперед рівнем освіти. Відповідно до стандартів загальної освіти, прийнятих у всіх країнах, діти повинні отримати освіту на відповідному рівні в певному віці. Відповідно до Закону "Про освіту", в Україні загальна середня освіта є обов'язковою. Однак деякі діти її не отримують. Причин для такої ситуації може бути багато, включаючи невідвідування школи, погану успішність, проблеми зі здоров'ям та неблагополучні сім'ї. Для ресоціалізації дітей з освітніми відхиленнями необхідні соціальні педагоги та соціальні працівники.

Особливу групу девіацій становить соціальна девіація позитивного характеру, яка тільки починає вивчатися сучасною наукою. Останнім часом багато публікацій присвячено вивченню обдарованості - позитивної крайності девіантної поведінки. Обдарованість - це високий рівень розвитку всіх здібностей людини. Деякі діти можуть бути складними не тому, що вони

дефективні, а скоріше через складність і багатство їхньої особистості: сильні та обдаровані особистості часто розвиваються дуже швидко.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, обдаровані діти входять до групи ризику разом з розумово відсталими дітьми, неповнолітніми злочинцями та алкоголіками. Вони потребують освітніх програм, спеціально підготовлених вчителів і спеціальних шкіл. Завдання мають бути поставлені так, щоб дитина розвивалася відповідно до свого потенціалу та здібностей.

Основними характеристиками сучасної соціальної девіації є її висока динамічність, несподівані спалахи, неконтрольованість відхилень і висока латентність. Саме тому вважається найбільш доцільним вивчати соціальну девіантність.

Зовнішні соціальні умови: соціальні процеси (наприклад, соціально-економічні умови, державна політика, традиції, мода та вплив ЗМІ.), характеристики соціальної групи, до якої входить індивід (раса і клас, етнічна приналежність, субкультура, соціальний статус, первинна професійна група, референтна група), мікросоціальне середовище (рівень і спосіб життя сім'ї, психологічний клімат у сім'ї, характер батьків, характер стосунків у сім'ї, стиль сімейного виховання, друзі, значущі фігури).

Таким чином, девіантна поведінка є складною формою соціальної поведінки, тобто зумовлена сукупністю взаємопов'язаних факторів - умов та психологічних причин.

У цій статті визначено особливості дитячої девіантної поведінки. Діти з девіантною поведінкою проходять такі стадії соціальної дезадаптації: компенсаторно-поступлива фаза: коли вони намагаються зняти внутрішню напругу, викликану несприятливими умовами середовища, втратою основної мети, переорієнтацією на більш загальні завдання; конфліктно-демонстративна фаза: виникає, коли попередня поведінка не приносить

бажаних результатів, внутрішня ізоляція Фаза: коли дитина вже не вважає себе членом просоціальної групи (сім'ї, класу) і орієнтується на думку несоціальних однолітків.

Діти з девіантною поведінкою мають особливості у взаємовідносинах, такі як самопрезентація - їхня змагальність, переживання "особливості", винятковості та демонстрація власної людської цінності, приниження інших, боротьба за владу, погрози та контроль над оточуючими. Також маніпуляції з добровільною допомогою - "Ти мені винен"; "Доведи, що ти мене любиш"; "Мені буде добре, якщо ти це зробиш"; "Нехай це зробить хтось інший. "; "Нехай це зробить хтось інший"; "Допоможи мені, беззахисній і нещасній дитині" тощо. Уникнення та заперечення відповідальності - пасивна непокора ("Ти не маєш права вказувати мені, що робити"; "Ти змусив мене це зробити"; "Це вони винні"); шахрайство; руйнування. Помста - провокаційна поведінка, навмисне нанесення тілесних ушкоджень, деструктивна боягузлива непокора, виклик усьому світу, розмови на кшталт: "підірвися, нашкодь собі, зруйнуй", "підними всіх на вуха, ти потім пошкодуєш, я просто жартую". □ Розвивати і підтримувати параноїдальний погляд на світ - скаржитися замість того, щоб долати проблеми, звужувати проблеми замість того, щоб розуміти їх ("вони змусили мене це зробити", "вони знущаються наді мною").

Варто зазначити, що в реальності "чистої" девіації зазвичай не існує. Одна девіація спричиняє іншу девіацію. Соціальна девіантність зазвичай має причиною або передумовою проблеми зі здоров'ям або занедбаність у навчанні. Наприклад, коли вроджена девіантність поєднується з болісним досвідом з негативними емоційними символами, формується почуття неповноцінності, що призводить до потреби в штучних компенсаціях, таких як вживання алкоголю, наркотиків та агресивна поведінка. Таким чином, соціальна та психологічна девіації часто пов'язані між собою.

З вищесказаного можна зробити висновок, що девіація є одним з предметів соціальної роботи і являє собою позитивне або негативне відхилення в поведінці, соціальному становленні та функціонуванні людини, що перешкоджає нормальному розвитку особистості та суспільства.

1.2 Напрями та принципи вирішення проблем девіації

Визнаючи факт відмінностей, соціальна робота повинна мати у своєму розпорядженні низку методів, підходів і технік, щоб допомогти людям соціалізуватися і ресоціалізуватися в разі виникнення проблем або труднощів. Водночас основоположним принципом соціальної роботи є визнання цінності, гідності та унікальності кожної людини, її прав і можливостей.

Соціальні працівники повинні розглядати системи цінностей, соціальні відхилення та соціальні проблеми, використовуючи критичний та аналітичний підхід. Завдання соціальної роботи полягає в постійному прагненні до накопичення теоретичних і практичних знань та розширення власного світогляду. Це дасть нам змогу віднайти нові шляхи розуміння проблем і вибору стратегій у соціальній роботі.

Як уже зазначалося, у сучасних умовах соціальна робота відіграє особливу роль у мінімізації рівня девіантності в суспільстві. Вона виступає як основний механізм соціальної саморегуляції та самозбереження шляхом установлення і підтримання нормативного порядку в цьому суспільстві, а також шляхом усунення і нейтралізації девіантної поведінки.

У межах різних напрямів соціальної роботи з девіантною поведінкою слід розрізняти превентивну соціальну роботу і соціальну роботу з відхиленнями, що вже сформувалися.

Одним із найважливіших напрямів є розроблення теоретичних і практичних моделей профілактики девіантної поведінки. Успіх соціальної

роботи залежить від раннього виявлення можливої девіантності та своєчасного розв'язання проблем із підтримкою для їх подолання.

Профілактика девіантності - це особливий вид соціального управління, покликаний забезпечити безпеку людських цінностей. Профілактика - це розроблення та реалізація системи цілеспрямованих заходів щодо виявлення та усунення причин девіантності, умов, що сприяють девіантності, і профілактичного впливу на осіб, схильних до девіантної поведінки.

Нині широко поширене розуміння того, що профілактика девіантної поведінки дітей і підлітків - це комплекс державних, громадських, соціально-медичних, організаційних і виховних заходів, спрямованих на запобігання, усунення або нейтралізацію основних причин і умов, що спричиняють різні види соціальних відхилень. Існують різні види профілактичних заходів, як-от нейтралізація, компенсація, запобігання, спрямоване на усунення причин і чинників, що спричиняють девіантність, і контроль, що дає змогу перевірити проведену профілактичну роботу та її результати.

Профілактика негативної девіантної поведінки може здійснюватися на загальносоціальному рівні та на спеціальному рівні. Загальна профілактика передбачає мінімізацію, усунення або нейтралізацію соціальних детермінант девіантності через вплив на соціальне середовище, економічні, політичні та соціальні умови життя, їхнє поліпшення та гармонізацію, створення умов для соціального благополуччя. Одним із вирішальних критеріїв розв'язання цієї проблеми є реалізація принципів рівності та соціальної справедливості, підвищення рівня життя населення.

На спеціальному рівні планується і здійснюється профілактика індивідуально девіантної поведінки.

Для того, щоб визначити напрями та принципи вирішення проблем девіантної поведінки, обґрунтуємо критерії девіантності поведінкових проявів у дітей та підлітків:

1. Порушення соціальних норм, які прийняті на певному рівні соціального і культурного розвитку соціальної спільноти, що може набувати різних форм і рівнів (антигромадська, протиправна, кримінальна поведінка).

2. Систематична повторюваність. Девіантна поведінка у більшості випадків – це система вчинків чи проступків. Вона не зводиться до одного вчинку, тож необхідно зважати на наявність: систематичного порушення дитиною соціальних норм поведінки, що заважає нормальному співіснуванню людей (виявляється у вчинках, які порушують перебіг діяльності інших людей, заважають їм у побуті й відпочинку); систематичного порушення дітьми дисциплінарних норм (виявляється у вчинках, які порушують виконання групою / колективом спільної діяльності); систематичного порушення дитиною емоційного мікроклімату в його безпосередньому соціальному оточенні (виявляється у вчинках, які призводять до емоційного дискомфорту людей, які його оточують).

3. Деструктивна спрямованість. Девіантна поведінка завдає шкоди самій особистості та становить небезпеку для оточуючих. Вона включає як деструктивні, так і аутодеструктивні дії та вчинки.

4. Тривалість дії. До девіантної поведінки можна віднести такі вчинки дітей, що мають тривалий характер, тобто спостерігаються зазвичай більше шести місяців.

5. Активність і пасивність неприйняття типових норм. Девіантна поведінка може набувати характеру не лише активного, але й пасивного неприйняття типових для суспільства норм і правил життєдіяльності (дезадаптація, депривація, важковиховуваність, педагогічна занедбаність).

6. Невідповідність соціально-віковим нормам і статевій належності неповнолітнього (як от, забіякуватість дівчаток).

7. Вихід за межі індивідуальних варіацій. Девіантна поведінка розглядається в межах медичної норми, але вона не ототожнюється з

психічними захворюваннями та патологічними станами, хоча нерідко з ними поєднується.

8. Змінність реакції дитини (що підтверджує її податливість соціально-педагогічним впливам) на неприйнятні для нього соціальні ситуації, у тому числі «недостатнє» чи «надмірне виховання». Це відрізняє таку поведінку від патологічних реакцій, які в більшості випадків не залежать від соціальної ситуації [33]. Для того щоб сформулювати напрями і принципи роботи з девіантною поведінкою, необхідно приділити велику увагу первинним соціалізаційним інститутам, що закладають основи особистості, таким як сім'я і школа.

У становленні та розвитку дитини, тобто у формуванні особистісних якостей і соціальних характеристик, особливо важлива сім'я як природне середовище проживання дитини. На відміну від усіх інших соціальних чинників, сім'я є найближчим суспільством, яке постійно впливає на дитину. Сім'я - це універсальний соціальний інститут, у якому живе більшість людей. Саме в сім'ї набуваються перші навички, усвідомлюються соціальні норми та цінності, засвоюються перші соціальні ролі.

Кожен із цих чинників впливає на виховання дитини та соціалізацію сім'ї. Ба більше, сім'я може функціонувати як позитивне, так і негативне соціалізуюче агентство. Деякі батьки некомпетентні з медичної, педагогічної та соціологічної точок зору і тому не можуть розпізнати реальний потенціал девіантності у своїх дітей у ранньому віці. Довгострокові згубні наслідки сімейної дисгармонії та неадекватного виховання сприяють розвитку девіантної поведінки в усіх членів сім'ї, але особливо в дітей, через незавершеність процесів дорослішання і психічну нестійкість.

Багато сімей, які опинилися в нових умовах життя, за зниження рівня життя, сімейного неблагополуччя і песимістичної оцінки свого становища та

перспектив, потребують соціальної допомоги та підтримки з боку суспільства і держави [35].

Було виявлено такі соціальні чинники ризику, що чинять негативний вплив на функціонування сім'ї

а) Соціально-економічні чинники: низький матеріальний рівень життя сім'ї, нерегулярний дохід, погані житлові умови;

б) медико-санітарні чинники: несприятлива екологічна обстановка; хронічні захворювання й обтяжений генетичний статус батьків; шкідливі умови праці батьків, особливо матерів; антисанітарні умови та нехтування нормами гігієни й санітарії; неправильна репродуктивна практика членів сім'ї, особливо матерів.

в) Соціально-демографічні чинники: неповні або багатодітні сім'ї, сім'ї з неповнолітніми або людьми похилого віку батьками, сім'ї з повторними шлюбами або прийомними дітьми;

г) кримінальні чинники: алкоголізм, наркоманія, аморальний і паразитичний спосіб життя батьків, сімейні сварки, жорстокість і садизм, наявність засуджених членів сім'ї, які є носіями норм і традицій субкультури злочинного світу

д) Психолого-педагогічні чинники: сім'ї з деструктивними емоційними і конфліктними відносинами між подружжям, батьками і дітьми; педагогічна некомпетентність батьків і низький рівень їх загальноосвітньої підготовки; деформовані ціннісні орієнтації;

е) Соціально-психологічні чинники Особистісні чинники - розширення емоційної сфери батьків, переважання дитячих якостей у підлітковому віці, батьківська тривожність, страх втратити дитину, нерозвиненість батьківських емоцій, проєктування власних небажаних якостей на дитину, перенесення подружнього конфлікту у сферу виховання, зсув в установах батька щодо

дитини залежно від статі дитини; порушені внутрішньо-сімейні відносини – недолік тепла у взаємостосунках батьків і дітей; дисгармонія між дорослими в сім'ї; вороже ставлення до дитини; тілесні покарання; сексуальні зловживання (інцест); гострі, обтяжуючі життєві події – втрата любові; стрес унаслідок приміщення в чужу сім'ю; стрес унаслідок появи нового члена сім'ї [36].

Класифікують такі відхилень у поведінці дітей у сім'ї.

1. Непослух – поширена в дошкільному і молодшому шкільному віці форма опору вимогам, проханням, порадам батьків, моральним нормам суспільної поведінки. Може набувати форм: витівка – короткий, епізодичний уривок поведінки дитини, де проявляється її активність, винахідливість. Особливістю витівки є її позитивний тон. Пустощі теж є епізод у поведінці дитини, де проявляються ініціатива, вигадка, активність. Але пустуни вже порушують встановлені норми, спеціально здійснюють вчинки, які несуть шкоду одноліткам, старшим. Мета пустощів – помститися, допекти чи отримати вигоду для себе.

Проступок – це вже соціально небезпечна дія. Вони повторювані та завчасно продумані. Якщо дитина повторює дії часто, можна говорити про утворення в неї негативних рис характеру. Часто проступки пояснюються віковими особливостями, невмінням дитини придушувати свої сьогохвилинні бажання і свідомо керувати поведінкою.

2. Дитячий негативізм проявляється як немотивований і нерозумний спротив дитини впливу на неї оточуючих людей. Є два різновиди негативізму: пасивний, коли дитина виражає небажання виконувати прохання чи вимогу старших; активний, коли вона чинить протилежно до вимог.

3. Впертість – це негативна особливість поведінки дитини, що виражається в необґрунтованому і нераціональному спротиві проханням,

порадам, вимогам, вказівкам батьків. Це вид наполегливого непослуху, для якого немає видимих, чітких мотивів. Впертість проявляється також у бажанні продовжувати почату дію навіть у тих випадках, коли стає очевидно, що вона безглузда і не приносить користі.

4. Капризи виражаються в недоречних діях і вчинках, в необґрунтованій протидії і спротиві вказівкам та вимогам дорослих. Зовні капризи проявляються в незадоволенні, дратівливості, плачі, руховому перезбудженні.

5. Свавілья виникає як результат розвитку самостійності та волі в поведінці дитини, її прагненні самоствердитись і невмінні вибрати для цього адекватні засоби. е) Брутальність, зухвалість, зневажливе ставлення до старших виникає як результат неправильної реалізації дитиною, підлітком прагнення до дорослості, оманливого сорому проявити ласку, слухняність. Часто причинами брутальності є слабовільність, невміння дитини володіти собою.

6. Недисциплінованість особливо характерна для хлопчиків. Вона може бути двох видів: злісного і не злісного. До не злісних порушень дисципліни ведуть витівки, пустощі. Більш небезпечними є злісні порушення дисципліни, які є не ситуативними, а стереотипними.

7. Правопорушення. В умовах педагогічної занедбаності підлітки здатні здійснити правопорушення (хуліганство) і злочини (крадіжки, лихварство, бандитизм), особливо у складі групи. Беручи участь у групових правопорушеннях, вони стають нахабні, іноді жорстокі [37].

Надає соціальну та педагогічну підтримку сім'ям з метою усунення девіантної поведінки дітей. Реабілітація здоров'я сім'ї - це комплекс реабілітаційних заходів, спрямованих на забезпечення активної участі батьків. Крім інформаційно-освітніх, вона передбачає оздоровлення всієї сім'ї

і містить психологічні та медичні заходи. Супровід сім'ї - це надання фахівцями ефективної підтримки дітям і сім'ям, які перебувають у соціально-економічному, психологічному та освітньому ризику.

Соціально-педагогічний супровід сімей групи ризику - це процес спільного визначення цілей і можливостей виховання та освіти дитини, реалізація комплексної програми розвитку, спрямованої на розв'язання проблем, що перешкоджають нормальному розвитку і позитивній соціалізації дитини. Метою соціально-педагогічної підтримки сімей соціально-економічного, психологічного та освітнього ризику є надання ефективної допомоги дітям, які перебувають у скрутній життєвій ситуації, та їхня адаптація в суспільстві через відповідні форми роботи: діагностику, профілактику, консультування, корекцію негативного впливу сімейного середовища на розвиток дитини [38].

Здійснення комплексу заходів щодо підтримки сімей соціально-економічного, психологічного та педагогічного ризику; цілеспрямований педагогічний вплив у виховно-профілактичній роботі з сім'ями групи ризику; створення умов для відкритого та довірливого спілкування, інформаційної обізнаності та творчої атмосфери, Досягненню цієї мети сприяє адресна підтримка з боку шкільних служб, юридичний та соціально-психологічний супровід, а також взаємодія з різноманітними фахівцями.

1.3 Характеристика діяльності фахівців різних соціальних інституцій з профілактики девіантних проявів

Основним видом діяльності дітей та молоді є освіта, і для її ефективного здійснення суспільство створило розгалужену мережу освітніх та виховних закладів. Під час навчання в освітніх і виховних закладах діти та молодь набувають нового соціального статусу. Це означає, що якщо вони не мають проблем і труднощів у процесі адаптації до нового середовища, то вони є учнями, які мають змогу розкрити свій потенціал, інакше вони можуть стати дезадаптивними учнями з руйнівними характеристиками. Тому одним із ключових завдань освітніх закладів є профілактика девіантної поведінки дітей та підлітків.

Залежно від типу освітнього закладу контингент учнів має свої особливості, які необхідно враховувати соціальним працівникам, що займаються профілактичною роботою з учнями. Ці особливості визначено на основі аналізу нормативно-правової бази у сфері освіти та догляду за дітьми в Україні.

Так, згідно з Законом України «Про загальну середню освіту» визначено такі основні дефініції та положення [**Error! Reference source not found.**]: 1) «учень (вихованець) – особа, яка навчається і виховується в одному із закладів загальної середньої освіти» (Стаття 20); 2) «до системи загальної середньої освіти належать: *заклади загальної середньої освіти (ЗЗСО) усіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, позашкільні заклади; науково-методичні установи та органи управління системою загальної середньої освіти; професійно-технічні та вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації, що надають повну загальну середню освіту; позашкільні навчально-виховні заклади; міжшкільні навчально-виробничі комбінати*» (Стаття 4); 3) основними завданнями загальної середньої освіти є розвиток особистості учнів (вихованців), їхніх здібностей і обдарувань,

наукового світогляду; формування поважного ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих як найвищої соціальної цінності, розвиток гігієнічних навичок і формування бажання та навичок ведення здорового способу життя, збереження і зміцнення усіх складників здоров'я учнів (вихованців) (Стаття 5); 4) забезпечення сприятливих для здоров'я учнів умов навчання, режиму роботи, умов для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я шляхом формування гігієнічних навичок та засад здорового способу життя учнів (вихованців) покладено на заклади загальної середньої освіти (Стаття 22); 5) обов'язок забезпечення умов для здобуття учнем повної загальної середньої освіти незалежно від форми навчання, піклування про його фізичне здоров'я, психічний стан, створення належних умов для розвитку його природних здібностей на основі поваги до гідності дитини, виховання працелюбності, почуттів доброти, милосердя, шанобливого ставлення до сім'ї, старших за віком, державної та регіональних мов або мов меншин і рідної мови, до народних традицій і звичаїв покладено на батьків або осіб, що їх замінюють (Стаття 29).

Для забезпечення можливостей учнів у розвитку власних інтересів та нахилів створюють позашкільні навчальні заклади різних типів, основними завданнями яких згідно з Положенням «Про позашкільний навчальний заклад» є **[Error! Reference source not found.]**: збереження здоров'я вихованців, учнів і слухачів; захист їхніх інтересів, пропагування здорового способу життя; виховування поваги та шанобливого ставлення до батьків, жінок, старших за віком, а також до народних звичаїв та традицій, духовної і культурної спадщини українського народу.

З метою створення єдиного освітнього простору; забезпечення рівного доступу осіб, зокрема з особливими освітніми потребами, до якісної освіти Кабінетом Міністрів України затверджено Положення «Про освітній округ» **[Error! Reference source not found.]**. Для забезпечення рівних освітніх можливостей для учнів з особливими потребами Державою створено

спеціальні

загальноосвітні

школи-інтернати, роботу яких регламентує Положення «Про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» [Error! Reference source not found.] та Положення «Про навчально-реабілітаційний центр» [Error! Reference source not found.].

У Законі України «Про професійно-технічну освіту» визначено, що учнем професійно-технічного навчального закладу є випускник закладу загальної середньої освіти, якого зараховано до професійно-технічного навчального закладу на навчання за програмами професійно-технічної освіти [Error! Reference source not found.]. Умови навчання та виховання учнів у професійно-технічних закладах визначено у Положенні «Про професійно-технічний навчальний заклад» [Error! Reference source not found.].

З метою визначення умов освітньо-виховного процесу в навчально-виховних установах для учнів-правопорушників майбутнім фахівцям соціальної сфери (соціальним педагогам та соціальним працівникам) слід ознайомитися з Постановою Кабінету Міністрів «Про організацію діяльності загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації» [Error! Reference source not found.].

Виходячи з вищевикладеної нормативної бази, у Додатку А.1 визначено особливості деяких типів закладів освіти та контингентів учнів, які фахівці соціальної сфери мають враховувати під час проведення профілактичної роботи.

Аналіз змісту Додатка А.1 показує, що Аналіз показує, що в різних типах освітніх закладів навчаються учні різного віку (діти молодшого шкільного віку, підлітки та студенти старших курсів), у різних життєвих обставинах (діти-сироти, діти, які залишились без батьківського піклування, діти проти закону), з різними особливостями розвитку та соціалізації. Тому під час профілактики девіантної поведінки у дітей та підлітків соціальним

працівникам необхідно враховувати всі перелічені вище особливості у своїй професійній діяльності. Виходячи з цього, слід визначити їхній зміст (первинна профілактика є важливою та визначальною в усіх типах закладів, а вторинна та третинна профілактика є більш важливою в закладах для дітей з особливими освітніми потребами) та технічне й методичне забезпечення (форми, методи та засоби).

Ми цілковито згодні з думкою дослідника про те, що для забезпечення реалізації на належному рівні розв'язання проблеми профілактики виникнення девіантної поведінки та дезадаптації в дітей і підлітків, для того, щоб запобігти дії ушкоджувальних чинників і не зробити їх жертвами соціальних процесів, соціальним педагогам і соціальним працівникам, які виступають їхніми координаторами в різних соціальних установах. Ми вважаємо за необхідне визначити роль і алгоритм роботи соціального педагога.

"Соціальні педагоги" - це "професійно підготовлений на певному кваліфікаційному рівні фахівець, який здійснює соціально-педагогічну діяльність у суспільстві, виступає посередником між особистістю і державними та громадськими соціальними службами, захисником інтересів і законних прав людини, помічником у просуванні соціальних ініціатив і пошуку шляхів виходу з проблемних ситуацій, "соціальним діагнозом" і методами виховного впливу у вирішенні проблемної ситуації людини. експертів у визначенні" [105, с. 179-180]. У зв'язку з вищевикладеним, соціальні педагоги мають гуманізувати учнів у визначеному соціальному середовищі освітнього закладу та створювати умови для їхньої ефективної адаптації шляхом попередження та якісного розв'язання проблем соціалізації, які в них виникають.

Соціальні працівники - це професіонали в галузі соціальної роботи, які "допомагають людям розв'язувати їхні проблеми, створюючи для цього необхідні ресурси, забезпечують взаємодію між людьми або між людьми та навколишнім середовищем загалом, підвищують відповідальність організації

перед людьми та впливають на соціальну політику" [105, с. 181]. Тому соціальним працівникам необхідно забезпечити функціонування системи закладів соціальної підтримки, що надають соціальні послуги студентам із проблемами соціальної адаптації.

Згідно з результатами теоретичного аналізу, за різних соціокультурних умов існують різноманітні соціальні інститути, що здійснюють профілактику дезадаптації студентів, проте роль соціальних педагогів та соціальних працівників як посередників у взаємодії зі студентами з метою запобігання виникненню дезадаптації є визначальною, а особливості профілактичної роботи в різних системах соціальних інституцій мають визначальним визначити їхній характер (див. табл. 1.1).

У межах соціальних установ залежно від їхнього функціонального призначення можна виокремити такі підсистеми профілактики девіантної поведінки дітей та підлітків: спеціалізовані заклади соціального захисту дитинства, які здійснюють профілактичну діяльність щодо дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків, в освітніх установах із психологічними службами в середніх загальноосвітніх школах, психологічними службами в центрах тимчасового тримання, притулках для дітей, дитячих центрах соціального і психолого-педагогічного захисту дітей та дітей з інвалідністю.

Зміст профілактичної діяльності соціальних працівників, які працюють у різних соціальних установах, залежить від конкретних проблем клієнтів профілактичної діяльності (наприклад, труднощі в навчанні, нерозуміння, негативні наслідки сімейного неблагополуччя або антисоціального середовища, проблеми вікової кризи тощо), а також від особливостей, пов'язаних із професійною діяльністю соціальних педагогів і соціальних працівників.

Узагальнення практичного досвіду здійснення профілактики девіантної поведінки серед дітей та підлітків фахівцями різних соціальних інституцій

дозволяє виокремити у змісті їхньої роботи такі особливості: 1) зумовлені віковими характеристиками (профілактика проблем у навчанні та проблем у дитячому колективі початкової школи; профілактика хибних звичок, девіантної поведінки у підлітковому віці; профілактика неготовності до дорослого життя, неправильного вибору професії у старшокласників та учнівської молоді); 2) пов'язані з різними умовами життєдіяльності (здійснення первинної профілактики серед учнів різних закладів освіти та виховання, а також вторинної та третинної профілактики серед учнів з особливими потребами та учнів, схильних до правопорушень та адиктивної поведінки); 3) пов'язані з різними здібностями та можливостями учнів (профілактика неадекватної самооцінки, профілактика стигматизації та несприйняття у колективі серед дітей з особливими потребами та обдарованих дітей тощо).

Рис. 1.1. Алгоритм роботи фахівців соціальної сфери з профілактики девіантної поведінки учнів

Профілактика девіантної поведінки у системі соціальних інституцій

Соціальний інститут	Підсистема інституцій для здійснення профілактичної роботи	Типи закладів (соціальні інституції)	Специфіка профілактичної роботи
Сім'я	Соціальної допомоги та додаткової освіти	ЦСССДМ	<ul style="list-style-type: none"> - Профілактика насилля у сім'ї; - профілактика в учнів поведінкових відхилень та ПСШ; - профілактика дезадаптації у дітей із сімей групи «ризик»; - проведення здоров'язбережувальної діяльності з сім'ями; - профілактика професійної дезадаптації та підготовка до самостійного життя дітей із сімей групи «ризик»
		Служби у справах дітей	
		Клуби за місцем проживання	
Школа	Освіти та соціального виховання	заклади загальної середньої освіти	<ul style="list-style-type: none"> - Профілактика агресії та булінгу в освітньому середовищі; - профілактика відхилень у поведінці учнів та їхньої шкільної дезадаптації; - збереження та зміцнення здоров'я учнів
		Професійно-технічні заклади освіти	
		Спеціалізовані заклади освіти для дітей з особливими потребами	
Держава	Соціального захисту дитинства	Притулки для дітей	<ul style="list-style-type: none"> - Профілактика насилля в дитячому колективі та у сім'ї; - профілактика відхилень у поведінці учнів; - організація дозвілєвої діяльності учнів, спрямованої на розвиток їхніх інтересів; - профілактика усіх видів дезадаптації учнів з особливими потребами; - формування в учнів навичок збереження та зміцнення здоров'я
		Центри соціально-психологічної реабілітації для дітей	
		Центри соціально-психологічної реабілітації для дітей з особливими потребами	
		Дитячі будинки та школи-інтернати	
	Перевиховання та соціальної допомоги дітям-правопорушникам	Приймальники-розподільники	<ul style="list-style-type: none"> - Профілактика булінгу у дитячому колективі; - профілактика відхилень у поведінці вихованців; - соціально-правова просвіта учнів; - формування в учнів навичок збереження та зміцнення здоров'я
		Училища соціальної реабілітації	
		Виховні колонії	
		Служба пробації	

Отже, аналіз змісту таблиці 1.1 дозволяє визначити, що роль соціальних педагогів і соціальних працівників серед фахівців соціальної сфери у профілактиці девіантної поведінки серед дітей та підлітків у системі

роботи різних соціальних інституцій є визначальною, вони мають виступати координаторами роботи з профілактики дезадаптації учнів у певних соціальних інституціях, створюючи за допомогою взаємодії між фахівцями різних соціальних інституцій можливості для максимального доступу учнів, схильних до дезадаптації до системи соціальних послуг, які можуть надати інші фахівці соціальної сфери різних соціальних інституцій в умовах створеної партнерської мережі шляхом утворення соціально-підтримуючого профілактичного простору соціалізації для учнів, схильних до дезадаптації.

РОЗДІЛ 2 ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ .

2.1 Характеристика діяльності соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою

Соціально-економічні та суспільно-політичні реалії другої половини ХХ століття і початку 1990-х років негативно вплинули на процес соціалізації підростаючого покоління, висунувши як ключові питання соціальної педагогіки та соціальної роботи гармонізацію стосунків між особистістю й суспільством, людиною та навколишнім середовищем, психовиховання підростаючого покоління, формування самосвідомості та прагнення до самовдосконалення. Основними питаннями, що порушуються, є гармонізація стосунків між особистістю, суспільством, людиною і навколишнім середовищем, психовиховання підростаючого покоління, формування самосвідомості і прагнення до самовдосконалення.

У цьому контексті регулярність соціально-виховної діяльності в нашому суспільстві та підготовки для цього фахівців підтверджується світовим досвідом, пов'язаним із процесом соціально-економічного розвитку нашої країни. Соціальний захист різних категорій населення, зокрема дітей з девіантною поведінкою, є одним із найважливіших напрямів світової соціальної політики, яка передбачає

- Посилення діяльності соціальних та освітніх служб і установ;
- підвищену увагу до проблеми професійної підготовки соціальних педагогів, соціальних працівників та інших; піклування про особистість фахівців, їхні властивості, якості та характер, готовність до соціально-педагогічної діяльності.

Соціально-педагогічна діяльність сьогодні широко визнана як засіб реалізації соціальної політики, тому визначення характеру і змісту цієї

діяльності, її структурних і функціональних характеристик актуальне як найважливіша умова професійної підготовки соціальних педагогів.

На думку В.Сорочинської, соціально-педагогічна діяльність - це послідовна робота із соціального виховання дітей і підлітків у конкретному периферійному субсоціумі з метою їхньої успішної адаптації, індивідуалізації та інтеграції в ньому. Її об'єктом є дитина (дитина, підліток), суб'єктом - соціальний педагог, а предметом - процес соціального виховання дитини [43]; Л. Завацька розглядає будь-яку діяльність, спрямовану на допомогу дітям, як соціально-педагогічну [44]. Аналогічної точки зору дотримується А. Капська, яка зазначає, що соціально-педагогічна діяльність спрямована не на всіх людей, а лише на певну їхню категорію, і може здійснюватися не лише в межах освітніх закладів, а й у ширшому соціальному просторі, соціальному середовищі та суспільстві [45]. До цієї категорії дітей здебільшого належать діти з девіантною поведінкою, кількість яких зростає з кожним днем.

Згідно з дослідженнями і практикою, соціально-педагогічна робота з дітьми з девіантною поведінкою вимагає реалізації основних принципів і підходів у соціально-педагогічній роботі: принципів гуманізації, демократизації, цілісності та позитивності; системного, структурно-функціонального підходу; принципу субсидіарності.

На думку Т. Белавіної, особливістю соціально-педагогічної роботи з дітьми з девіантною поведінкою є практика спільного цілепокладання (соціального педагога і дитини) [48, с. 33]. З огляду на цей гуманістичний принцип спільної творчості ми підготувалися до визначення цілей і змісту соціально-педагогічної діяльності залежно від наявності чи відсутності проблем, що призводять до девіантної поведінки (див. табл. 1), особливостей дітей і навколишнього соціуму.

Таким чином, робота соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою як комплексний вид діяльності має бути спрямована на підтримку процесу соціалізації дитини, набуття нею соціокультурного досвіду та створення умов для успішної самореалізації в суспільстві. Сьогодні ця діяльність постійно ускладнюється у зв'язку зі збільшенням кількості злочинів, скоєних дітьми та підлітками, зростанням кількості бездоглядних і безпритульних дітей, ускладненням типів девіантної поведінки.

Кваліфікаційні вимоги до соціального педагога визначено у Кваліфікаційні характеристики (міститься у довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників, затвердженого наказом Мінпраці від 14.10.2005 № 324.). У 2012 році Наказом Міністерства соціальної політики України №309 від 25.05.2012 затверджено нову редакцію кваліфікаційної характеристики професії «Фахівець із соціальної роботи» [49]. У цьому документі визначено завдання, обов'язки, та кваліфікаційні вимоги до фахівців із соціальної роботи. Згідно з цими критеріями, випускники з відповідною кваліфікацією за спеціальністю "Соціальна робота" мають бути спроможними розв'язувати складні професійні та прикладні задачі в соціальній сфері, які передбачають застосування специфічних теорій і методів соціальної роботи, що характеризуються складністю та невизначеністю умов, включно з управління процесами, що відбуваються в соціальних процесах і розвитку особистості, або мають бути розв'язувані в процесі навчання, з орієнтацією на подальшу професійну самоосвіту [50].

Стандарт визначає види соціально-педагогічної діяльності таким чином

- Науково-методична
- Соціально-педагогічна
- Освітня;
- культурно-просвітницька

- корекційно-розвиткова; та
- управлінська.

Метою соціально-педагогічної діяльності з дітьми з девіантною поведінкою є надання компетентної соціально-педагогічної допомоги дітям з метою підвищення ефективності процесів соціалізації, виховання, перевиховання та розвитку дітей і підлітків цієї категорії.

При цьому об'єктом соціально-педагогічної діяльності з дітьми з девіантною поведінкою є не тільки діти з різноманітними відхиленнями в поведінці, а й елементи загальної культури, якими мають володіти соціальні педагоги і які слугують будівельним матеріалом для організації соціально-педагогічної діяльності з розвитку особистості [51, с. 5].

Під ресурсами соціального педагога ми розуміємо певний набір інструментів і можливостей, які можуть бути використані в міру необхідності для досягнення цілей у роботі з дітьми з девіантною поведінкою. Різні ресурси дитини розглядаються з погляду їхньої природи, джерела та корисності. Вони можуть бути внутрішніми або зовнішніми щодо будь-кого, формальними або неформальними, наявними або потенційними (прихованими), контрольованими та неконтрольованими [39, с. 18].

Аналіз нашої роботи дав змогу виявити взаємозалежність зовнішніх і внутрішніх ресурсів дітей із девіантною поведінкою.

Таблиця 1

Негативні зміни в зовнішніх ресурсах або обмеження їхнього впливу спричиняють соціально-педагогічні проблеми, зокрема девіантну поведінку. Соціально-педагогічні проблеми, що виникають через недостатній або неадекватний вплив зовнішніх ресурсів для досягнення цілей, призводять до неадекватного задоволення соціальних і сімейних потреб, що також спричиняє негативні прояви в поведінці.

Соціально-педагогічна робота з дітьми з девіантною поведінкою - це особливий вид професійної діяльності, що історично склався, є соціально та практично затребуваним і спрямований на надання допомоги сім'ям, які виховують дітей у скрутній життєвій ситуації, та дітям з порушеннями поведінки. Вона передбачає допомогу і підтримку сімей та їхніх членів у процесі соціалізації та адаптації до суспільства, який змінюється під впливом соціально-історичних умов. Ці зміни впливають на їхній основний зміст і структурно-функціональні характеристики.

Відповідно до цього стандарту випускники, які здобули кваліфікацію "соціальний педагог", повинні

- формувати загальну культуру особистості та бути готовими сприяти соціалізації учнів, усвідомленому вибору та розробці професійних освітніх програм;

- використовувати різні засоби, технології та методи навчання і виховання;

- визнавати необхідність дотримання прав і свобод учнів, передбачених Законом України "Про освіту" та Конвенцією про права дитини;

- систематично підвищувати професійну кваліфікацію, брати участь у роботі методичних об'єднань і діяльності соціальних служб, бути готовим до спілкування з батьками (або альтернативними батьками); усвідомлювати необхідність дотримання прав і свобод учнів, передбачених Законом України "Про освіту" та Конвенцією про права дитини;

- дотримуватися правил і норм охорони праці, техніки безпеки та протипожежного захисту, забезпечувати охорону життя і здоров'я учнів під час освітнього процесу [50].

Даний стандарт визначає вимоги до професійної фахової передвищої освіти та рівень фахових знань, умінь і компетентностей, необхідних для

ефективного розв'язання існуючих соціальних та освітніх проблем, відповідно до яких випускники повинні вміти.

- обирати адекватні методи діагностики соціальних та освітніх проблем і прогнозувати наслідки їх застосування;

- враховувати психолого-педагогічні вимоги виховання та навчання, стимулювати розвиток позанавчальної діяльності учнів; та

- аналізувати власну діяльність, удосконалювати її та свої якості;

- здійснювати методичну роботу в методичних об'єднаннях і соціальних службах;

- підтримувати контакт із батьками студентів і надавати їм допомогу у вихованні [50];

З урахуванням вимог Стандартів вищої освіти розроблено кваліфікаційні вимоги до фахівців, які працюють із різними категоріями дітей, згідно з якими

- Соціальний педагог - фахівець, який здійснює за місцем проживання соціально-педагогічну діяльність з дітьми, батьками, підлітками, молодіжними групами та об'єднаннями, дорослим населенням в освітніх і професійних закладах;

- Соціальні педагоги надають адресну соціально-педагогічну допомогу та підтримку процесам соціалізації різних категорій дітей та молоді, сприяють їхньому соціальному розвитку в умовах проживання, здійснюють психолого-педагогічну та соціально-педагогічну підтримку сім'ї та різноманітних освітніх закладів, сприяють соціальному та професійному становленню молоді. Це необхідно для надання їм допомоги.

Виходячи зі структури оплати та характеристик кваліфікації, соціальні педагоги зобов'язані

- Забезпечувати комплекс заходів із догляду, виховання, розвитку та соціального захисту дітей у закладах та інтернатах;

- вивчати особливості особистості вихованця, навколишнє його мікросередовище та умови життя, виявляти інтереси та потреби, труднощі та проблеми, конфліктні ситуації та відхилення в поведінці дитини, своєчасно надавати соціально-педагогічну допомогу та підтримку; - здійснювати соціально-педагогічний супровід дитини в установі та інтернаті

- виступають як посередники між особистістю підопічного і фахівцями установ, сім'ї, оточення, різних соціальних служб, секторів і адміністративних органів;

- Визначає завдання, форми і методи соціальної та виховної роботи, а також шляхи розв'язання особистих і соціальних проблем;

- забезпечують соціальний захист і допомогу; вживають заходів щодо реалізації прав і свобод особистості вихованця;

- організовувати та брати участь у розробленні та затвердженні різних видів соціально цінної діяльності дітей і дорослих, розвитку соціальних ініціатив та реалізації соціальних проєктів і програм;

- сприяти формуванню гуманних і моральних настанов у соціальному середовищі; створювати психологічно сприятливе та безпечне середовище для особистості дитини, дбати про охорону її життя та здоров'я;

- виконувати завдання, пов'язані з В організації допомоги дітям, які потребують догляду та захисту, дітям з обмеженими можливостями, дітям із девіантною поведінкою та дітям в екстремальних ситуаціях [50].

У соціальній педагогіці "профілактична діяльність" спрямована на виявлення причин та умов, що сприяють розвитку девіантної поведінки, запобігання новим відхиленням від заданих, загальноприйнятих норм і правил та зниження ймовірності їхнього прояву за допомогою спеціально

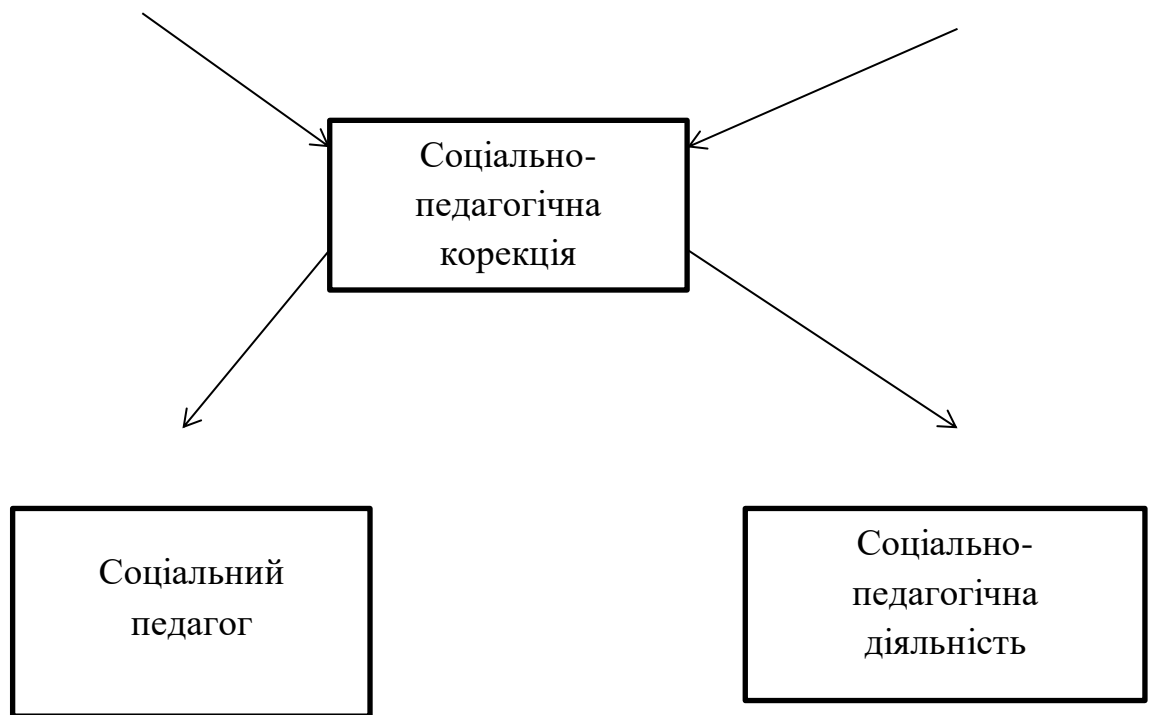
розроблених заходів соціально-економічного, правового, організаційного та виховного характеру. Належить до діяльності соціальних педагогів [53, с. 91].

Реабілітаційний компонент роботи соціальних педагогів із дітьми з девіантною поведінкою [44] пов'язаний здебільшого з відновленням прав, статусу, здоров'я та дієздатності дітей, а також із відновленням соціально значущих якостей, втрачених дітьми з девіантною поведінкою. Метою соціально-педагогічної реабілітації є ефективне повернення дітей з девіантною поведінкою до суспільно корисної діяльності, сімейного та соціального життя [54].

Корекційна робота з дітьми з девіантною поведінкою є одним з основних напрямів у роботі соціальних педагогів. У найзагальнішому розумінні "корекцію" розуміють як професійну діяльність із виправлення особливостей розвитку дітей, що не відповідають загальноприйнятим нормам (фізичного, психічного, освітнього та соціального). Соціально-педагогічна корекція охоплює низку педагогічних впливів, спрямованих на виправлення відхилень у розвитку дітей і формування в них більш адекватних моделей поведінки [54]. Вважається, що корекційна діяльність соціальних педагогів також спрямована на дітей та їхню поведінку [55]. У цьому дослідженні корекційну діяльність також розглядають як діяльність, спрямовану на зміну та вдосконалення інформаційних, правових, соціально-педагогічних, комунікативних і методичних компонентів суспільства та соціальних педагогів, їхньої професійної компетентності (рис. 1). Результати проведеного нами дослідження підтвердили ефективність подібної цілісності в корекційної діяльності соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою.

Соціум

Дитина з девіантною
поведінкою

Рис. 1. Структурно-логічна схема колекційної діяльності соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою

Рис. 1. Структурно-логічна схема колекційної діяльності соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою. Дотримуючись структурно-логічної схеми, соціальні педагоги коригують суспільство (педагогіка), коригують поведінку дітей і процеси соціалізації та спрямовують свою діяльність на позитивні зміни в соціальному середовищі (змінюючи суспільство, діти покращують свою поведінку під впливом зміненого середовища), соціальні педагоги рефлексують та модифікують свою роботу на основі оціночної діяльності.

Заходи з реінтеграції передбачають спільну роботу соціальних педагогів і фахівців із різних установ (вчителів, лікарів, психологів). Згідно з

результатами наявних досліджень, соціальні педагоги, що спеціалізуються на роботі з дітьми з девіантною поведінкою, виступають як посередники в цій галузі соціально-педагогічної діяльності. Однак, як показує досвід, практикуючі соціальні педагоги мають вузьке розуміння посередницької функції.

Посередницька спрямованість у роботі соціальних педагогів із дітьми з девіантною поведінкою містить три елементи: допомога в організації дозвілля в клубах за інтересами; організація, змагання та координація сімейних поїздок; спільне розв'язання проблем конкретної дитини або групи дітей із девіантною поведінкою різними відомствами та активізація служб, соціально-правовий захист, міжособистісна взаємодія, інформування дітей, родин і педагогів про проблеми розвитку [39].

Діагностика дає змогу визначити стан і рівень розвитку дитини, виявити її проблеми, підтвердити можливості суспільства в корекції, реабілітації та адаптації дітей з девіантною поведінкою та ефективність вжитих заходів.

Таким чином, роботу соціального педагога з дітьми з девіантною поведінкою можна розглядати як двосторонній процес: з одного боку, це процес формування дитини як суб'єкта соціального життя, а з іншого - процес створення педагогічно доцільного середовища.

З огляду на характер професійної діяльності соціальних педагогів із дітьми з девіантною поведінкою, необхідно зупинитися на численних функціях і ролях соціальних педагогів, які працюють із цією категорією дітей. Можна виокремити такі функції соціальних педагогів під час роботи з дітьми з девіантною поведінкою:

1. Аналітична та діагностична функції:

- Вивчення і практична оцінка особливостей, небезпек і напрямів впливу соціального мікросередовища на особистість і соціальний статус

клієнта (дитини, підлітка, батьків тощо) у різних сферах діяльності та спілкування: 2;

- Виявляти переваги особистості дитини, "проблемні зони" дитини, індивідуальні психологічні та особистісні особливості;

- Вивчити і практично оцінити особливості діяльності та навчання дитини, поставити "соціальний діагноз";

- Допомогти виявити особливо обдарованих дітей і дітей із затримкою інтелектуального та емоційного розвитку. Виявити причини соціального неблагополуччя в сім'ях і відхилення в поведінці дітей і підлітків [42].2. прогностична функція:

- це планування власної соціально-педагогічної діяльності на основі глибокого аналізу соціально-педагогічної ситуації, планування та прогнозування перспектив розвитку особистості в процесі соціалізації дітей з порушеннями поведінки, залучення всіх суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, які мають можливість надати соціально-педагогічну допомогу;

- 2. визначає цілі, відповідні програми, їх реалізацію тощо.

3. організаційна та комунікативна функції

- Сприяти залученню підростаючого покоління до соціальної діяльності (спільна праця, бізнес, особисті контакти) у всіх суб'єктах освітньої діяльності;

- будувати стосунки з вихованцями на засадах діалогу та співпраці, формуючи демократичну систему стосунків між дітьми та дорослими [44].

4. корекційні функції:

- Допомога учневі в підвищенні його самооцінки, статусу дитини в колективі та групі однолітків, усунення шкідливих звичок;

- 5. корекція всіх виховних впливів, отриманих із сім'ї та соціального середовища (у тому числі неформальних).

5. координаційні та організаційні функції:

- Організовувати соціально значущі заходи для дітей із порушеннями поведінки та впливати на раціональну організацію дозвілля;

- організовувати і координувати спільну творчу діяльність дітей і дорослих, а також виступати як її учасники.

6. функції захисту та охорони

- Використовувати правові норми для захисту прав та інтересів дітей (інформаційна та правова здатність);

- 7. сприяти застосуванню заходів державного примусу та виконанню юридичної відповідальності щодо тих, хто прямо або побічно вчиняє протиправні дії щодо дітей

7. соціально-педагогічна підтримка та допомога дітям:

- Надавати дітям з девіантною поведінкою кваліфіковану соціальну, психологічну та педагогічну допомогу в саморозвитку, самопізнанні, самореалізації, самоствердженні, самоорганізації, самоповазі та самовідновленні.

8. психотерапевтичні функції

- Піклується про душевну рівновагу, емоції та переживання дитини;

- допомагає розв'язати конфлікти, впоратися з депресією, змінити ставлення до життя, соціального оточення і самої себе, організувати ситуації для досягнення успіху.

9. соціальні та профілактичні функції

- Організувати систему профілактичних заходів щодо запобігання девіантній поведінці та правопорушенням серед дітей і підлітків;
- Впливати на формування моральної та правової стійкості;
- організація системи заходів щодо реінтеграції сім'ї; надання своєчасної правової, соціальної та іншої підтримки сім'ї та дітям. Надавати своєчасну правову, соціальну та іншу допомогу сім'ям і дітям.

10. реабілітаційні функції.

- Заходи щодо соціально-педагогічної реабілітації та підтримки осіб, які з різних причин (хвороба, інвалідність, сексуальна агресія, стрес, наркоманія) зазнають соціально-економічних, професійних та інших труднощів у системі соціальних, сімейних та інших стосунків, які спричиняють різні форми соціальної дезадаптації, а також осіб, які повернулися з місць позбавлення волі. Організація системи.

Аналіз функцій, які виконують професіонали, показує, що соціальні педагоги відіграють такі ролі: медіатор, юрист, організатор, учасник, помічник, наставник, психотерапевт, конфліктолог, експерт, громадський діяч [41]. Така широта ролей дає змогу соціальним педагогам здійснювати свою професійну діяльність у різних закладах соціальної освіти.

2.2. Рекомендації для соціального працівника щодо профілактики девіантних проявів у поведінці.

Як уже говорилося вище, одним із проявів девіантної поведінки є злочинність неповнолітніх. Це небезпечне соціальне явище, по-перше, тому що воно негативно впливає на розвиток особистості, по-друге, тому що завдає значної шкоди суспільству у зв'язку з втратою трудових ресурсів (лише третина покараних повністю повертається до соціального життя), по-третє, тому що відіграє велику роль у формуванні рецидивної злочинності (дві третини рецидивістів починають свою кримінальну історію в неповнолітньому віці) [30].

В Україні від однієї восьмої до однієї дев'ятої злочинів скоюється неповнолітніми. Близько 11% осіб, втягнутих у вчинення злочинів, є неповнолітніми; кількість підлітків, які вчинили другий злочин, за останні роки збільшилася майже на 19%.

Опитування, проведене Центром соціальних служб для молоді, засвідчило, що самі молоді люди вважають такими причинами вчинення злочинів: відсутність усвідомлення наслідків своїх дій - 67%; надмірне вживання алкоголю та наркотиків - 28%; незнання законодавства України - 5%; недостатнє виховання й увага - 59%; вплив друзів і негативної компанії - 50%; складна економічна ситуація - 18,5% [51].

Закон України "Про організації і служби для дітей та спеціальні установи для дітей", ухвалений Верховною Радою на підставі Конституції України та Конвенції ООН права дитини, визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли 18-річного віку. [34].

Таким чином, до числа важливих чинників ризику, що можуть призвести неповнолітніх до скоєння правопорушень, належать недостатня правова поінформованість і відсутність правових знань, відсутність організованої системи дозвілля, вживання алкоголю та наркотиків, низький рівень правових знань батьків і відсутність у них інтересу до освіти. Залежно від чинників ризику можна визначити напрями профілактики делінквентності [24, 19].

Питання профілактики девіантної поведінки дітей та підлітків здебільшого розглядають у межах виховної діяльності, особливо в освітніх закладах. Однак вищезгадані причини делінквентності вказують на те, що лише виховна діяльність у межах освітніх закладів не може подолати підліткову злочинність [48, 27].

Заходи правового виховання, спрямовані на профілактику делінквентності, можна поділити на такі напрями

□ забезпечення педагогів правовими знаннями під час викладання певних предметів.

Нижче наведено приклади таких заходів

□ Вікторини та тематичні уроки (для молодших школярів).

Проведення вікторин та тематичних уроків (для молодших школярів);

□ Відвідування співробітників правоохоронних органів.

Візити зі співробітниками правоохоронних органів можуть проходити за місцем навчання або роботи співробітника правоохоронних органів (поліцейська дільниця, екскурсія в організацію) [62, 184-186].

У науковій літературі описано різні методи, які можуть бути використані з метою правового виховання неповнолітніх. До них належать усні методи, такі як пояснення, розповіді, бесіди, читання, лекції, дискусії,

дебати з правових питань, круглі столи, та інтерактивні методи, такі як ігри, рольові ігри, вправи, тренінги та змагання [72, 59].

Факторами ризику ймовірності вчинення злочинів неповнолітніми є нестача правових знань, а також відсутність системи дозвілля, проведення часу без певної мети та занять [46, 39].

Тому існує напрям профілактики, спрямований на організацію дозвілля [46, 41].

Однією з можливостей організації профілактики правопорушень неповнолітніх у вільний час можуть бути заходи в літніх таборах. Для дітей з девіантною поведінкою часто розробляються спеціальні рекреаційні програми [61, 138].

Табори дають значні переваги в роботі з молоддю. Це пов'язано зі зміною звичного соціального середовища, вплив якого часто буває негативним.

Методи, що використовуються для профілактики правопорушень неповнолітніх у рамках дозвіллевої діяльності, частково відповідають методам правового виховання в освітніх закладах. Діти краще сприймають інформацію, коли вона подається в активних формах (наприклад, ігри, тренінги). Лекції та інші усні методи є традиційними способами надання інформації різним віковим групам. У цій царині також використовується консультування, яке дає змогу проводити індивідуальну роботу з дітьми, психологічну корекцію та юридичну підтримку [61, 184].

Оскільки вживання наркотиків входить до числа причин і умов вчинення підлітками правопорушень (до 70% протиправних діянь відбувається в стані алкогольного сп'яніння), профілактика правопорушень неповнолітніх не дасть бажаного ефекту, якщо в комплекс профілактичних заходів не включити роботу з усунення шкідливих звичок неповнолітніх [39, 27].

Тому ще одним напрямом профілактики правопорушень є попередження вживання наркотиків та алкоголю неповнолітніми.

У цій діяльності використовуються такі методи, як проведення акцій, конкурсів, вистав, розповсюдження інформаційно-реklamних матеріалів, виступи на радіо та телебаченні. Групова робота може проводитися у формі лекцій, дискусій, дебатів, рольових ігор і тренінгів. Особиста діяльність здійснюється за допомогою консультацій [65, 48].

Профілактика злочинності також здійснюється за принципом "рівний - рівному", коли самі неповнолітні проходять правову підготовку, організують заходи для своїх однолітків, організують їхнє дозвілля і проводять консультації [1, 58].

Найефективнішими методами профілактики правопорушень неповнолітніх вважаються тренінги та індивідуальні методи [1, 60].

Для поліпшення профілактики девіантної поведінки серед дітей і підлітків в освітніх установах необхідно

1. співпрацювати з організаціями, що працюють у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх, і залучати до цієї співпраці органи державної влади;

2. урізноманітнити форми і методи профілактики, ширше використовувати вербальні методи; 2. 3. використовувати дебати, дискусії, вікторини та інтерактивні методи подачі інформації (тренінги, рольові ігри, вправи), у яких учні беруть активну участь, на додачу до лекцій і бесід, у яких вони пасивно отримують інформацію

3. сприяти розробленню та реалізації програм з організації дозвілля молоді У реальному житті, на жаль, відбувається процес "згорання" цілеспрямованого виховання, як у школах, так і в позашкільних установах, тож старшокласники часто потрапляють під вплив ілюзорних цінностей і

розуміють життя як необхідність "заробити гроші" в будь-якій ситуації, не замислюючись про моральний аспект проблеми [19, 82].

Якщо раніше існував жорсткий державний контроль над працевлаштуванням випускників шкіл і ПТУ, на безробітних впливали як державні, так і громадські організації, то зараз ця система повністю зруйнувалася. Нині жодна з державних структур не має даних про працевлаштування випускників 9-11 класів і ПТУ і не несе відповідальності за їхнє майбутнє місце в суспільстві. Кримінальна міліція, що займається проблемами дітей, виявилася нездатною вплинути на ці процеси і, відповідно, запобігти злочинності серед цієї групи населення. Безробіття і злочинність - взаємозалежні соціальні явища [73, 194].

Як уже зазначалося вище, одним із чинників, що визначають девіантну поведінку дітей і підлітків, є незадовільна організація їхнього дозвілля. Тому завдання відповідних державних органів, дитячих і молодіжних організацій полягає в тому, щоб сприяти ефективнішій реалізації політики. Однак через недостатнє фінансування, низьку заробітну плату та погіршення стану обладнання (матеріально-технічна база багатьох закладів культури не оновлювалася понад 15 років, а технічний стан близько 40% закладів визнано аварійним) Міністерство культури не спромоглося створити індустрію дозвілля, яка б практично відповідала вимогам часу і викликала інтерес у сучасного неповнолітнього населення. Слід зазначити, що [71, 51-52].

Особливе значення має підвищення правосвідомості неповнолітніх і вдосконалення правової культури. Для цього необхідно посилити правову пропаганду серед студентів, створити умови для проведення спеціальних правових лекцій, семінарів, курсів і гуртків, організувати студентські ради та студентські конференції з даної тематики. Засоби масової інформації також не повинні залишатися осторонь [28, 173].

Спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та підлітків, служби сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей повинні: організувати роботу із соціального захисту дітей, профілактики бездоглядності; утримання й догляду за дітьми в установах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; контроль за умовами життя дитини, бездоглядністю; вживати заходів для запобігання та ліквідації вчинення злочинів [33].

Міліція у справах неповнолітніх є складовою частиною кримінальної міліції органів внутрішніх справ, створеної як самостійна організація, в обов'язки якої входить робота з профілактики правопорушень серед дітей [52].

Суди розглядають справи неповнолітніх, які вчинили кримінальні або адміністративні правопорушення у віці від 16 до 18 років, і поміщають правопорушників, які не досягли 18 років, у дитячі інтернатні установи [52].

Спеціальними установами для дітей є приймальники-розподільники для дітей, куди можуть бути поміщені діти у віці від 11 до 18 років на строк до 30 діб, якщо вчинив злочин до досягнення віку кримінальної відповідальності за таке діяння та за необхідності повинен бути негайно ізольований (за рішенням слідчого органу з прокурорськими повноваженнями, за рішенням слідчого чи за рішенням суду), направлений до спеціальної дитячої установи за рішенням суду, розміщений без дозволу, залишив спеціальну навчально-виховну установу чи на Випадки, коли за рішенням суду кримінальне переслідування завершене і винний направлений до спеціального дитячого закладу [32].

Центри медичної допомоги та соціальної реінтеграції для дітей, які вживають алкоголь і наркотики, а також для дітей, які за станом здоров'я не можуть бути направлені до реінтеграційних шкіл і професійних училищ соціальної реінтеграції, створюють умови та забезпечують лікування

алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, їхню психосоціальну реінтеграцію та корекцію. У ці заклади направляються діти з 11-річного віку на підставі висновку лікарсько-експертної комісії, тривалість якого становить не більше двох років [32].

Спеціальні навчально-виховні установи при державних в'язницях України - це заклади, в яких відбувають покарання неповнолітні у віці 14 років і старше, засуджені до позбавлення волі [30].

Центри соціальної та психологічної реабілітації - це заклади для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які перебувають у складних життєвих умовах, та надання їм соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів комплексної підтримки. Тривалість перебування дитини залежить від конкретних обставин, але не може перевищувати 9 і 12 місяців для стаціонарного та денного перебування відповідно [30].

До соціально-реабілітаційних центрів соціального захисту населення (дитячих містечок) приймають дітей-сиріт, дітей, які залишилися без піклування батьків, дітей, які перебувають у скрутній життєвій ситуації, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, їм надають соціальну, психолого-педагогічну, медичну, юридичну та інші види комплексної допомоги, а також ведуть подальшу роботу в їхніх інтересах.

Прокурори виконують важливу функцію в системі, яка є предметом профілактики. Вони здійснюють нагляд за законністю діяльності всіх суб'єктів, установ, закладів і персоналу, як у частині виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, так і в частині здійснення профілактичних заходів поза рамками кримінального судочинства. Прокурори також повинні вивчати й узагальнювати матеріали про виконання закону всіма суб'єктами профілактичної діяльності та на підставі їхніх висновків вживати необхідних заходів [52].

Профілактика девіантної поведінки серед дітей та підлітків в Україні здійснюється зусиллями соціальних і психологічних служб, педагогів, служб соціального захисту, ювенальних служб та правоохоронних органів. Однак дослідники виявили низку проблем у цій сфері діяльності. Наприклад, відсутність налагодженої співпраці між різними суб'єктами профілактики, використання переважно групових і масових форм роботи, недостатня увага до інтерактивних методів (тренінги, рольові ігри тощо), що сприяють кращому засвоєнню інформації дітьми [67, 92].

Таким чином, профілактика девіантної поведінки у дітей та підлітків може здійснюватися як у навчальному процесі, так і в позанавчальний час. Форми та методи роботи мають відповідати віку дитини, викликати в неї інтерес і спонукати до роздумів.

Висновки.

1. Визначено сучасний стан проблеми та уточнено зміст основних понять дослідження. Девіантність є одним із предметів соціальної роботи і являє собою позитивне або негативне відхилення в поведінці людини, її соціальному становленні та функціонуванні, що заважає нормальному розвитку людини та суспільства.

Девіантна поведінка - це відхилення від прийнятих норм міжособистісних стосунків у конкретному історичному суспільстві, таких як поведінка, дія або мова. З урахуванням механізмів поведінкових відхилень та особливостей взаємодії людини з дійсністю розрізняють злочинну, делінквентну та аморальну поведінку.

Під девіантною поведінкою розуміють таку взаємодію дитини з мікросоціумом, що заважає її розвитку і соціалізації та викликана тим, що індивідуальні якості дитини неадекватно враховуються середовищем і проявляються у вигляді поведінки, яка суперечить встановленим моральним і правовим соціальним нормам.

На думку вчених і практиків, соціальна девіантність - це оборотний процес, тому за допомогою інструментів і методів соціального контролю, соціального управління та соціальної роботи можна не тільки запобігти девіантності, а й розв'язати проблему девіантності.

2 Характеризуються принципи та орієнтації, що мінімізують негативні прояви девіантності в процесі соціальної роботи.

Встановлено, що соціальний захист різних категорій населення, зокрема дітей з девіантною поведінкою, є одним із найважливіших напрямів світової соціальної політики, забезпечуючи

- Активізацію діяльності соціальних та освітніх служб і установ;

- Підвищену увагу до питання професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників.

Робота соціальних педагогів спрямована на підтримку процесу соціалізації дітей з девіантною поведінкою, допомогу в придбанні. Сьогодні зростає кількість злочинів, скоєних дітьми та підлітками, збільшується кількість бездоглядних і безпритульних дітей, постійно ускладнюються види девіантної поведінки.

Соціально-педагогічна діяльність щодо дітей з девіантною поведінкою має профілактичні, корекційні та реабілітаційні елементи. Реалізація систем соціальної роботи, спрямованих на усунення або мінімізацію негативної девіантності, має бути комплексною та всебічною.

З Аналіз досвіду профілактичної роботи з неповнолітніми свідчить, що існує кілька видів профілактичних заходів: ті, що нейтралізують, компенсують, і ті, що запобігають виникненню ситуацій, які сприяють соціальній девіантності. Ефективність профілактичних заходів залежить від спрямованості на усунення причин дискомфорту, допомоги дитині в опануванні нових навичок і розв'язанні проблем, які ще не виникли. Основними підходами до профілактики є інформаційний, соціально-профілактичний, медико-біологічний, соціально-педагогічний.